

LITTERATUR

»I VAPNENS OCH I KVALMETS ÅR.» VERS 1940

Av författaren, fil. lic. KARL-GUSTAF HILDEBRAND, Uppsala

Den nordiska kultur, som nu på skilda fronter och på skilda sätt kämpar för sin tillvaro, är ingenting tillfälligt och ingenting som föddes i går. Den har aldrig varit särskilt känd i de så kallade stora kulturländerna, och när propagandamakterna utanför våra gränser vilja hävda att vi aldrig haft något eget och att vårt liv måste vara bra ledsamt och meningslöst utan hägnet av främmande husbönder, är det väl till en del i okunnighetens goda tro. Bland oss själva skulle nog mer göras för att motverka skränet. Vi bli lätt yra i huvudet av det och kunna kanske lätt suggereras till tron att vår samhällsfrihet fanns upp 1789 eller att vår samlade historia intill 1933 rymde ett huvudsakligen vegetativt tillstånd, utan heder och spännande tilldragelser. Mycket i det kulturella försvaret gläds man åt, till exempel Harry Martinson, Ahnlunds Oxenstierna och somligt från Radiotjänst. Men annat blir för generat och abstrakt, utan den inbitna självklarhet, den konkreta närhet till jorden, som kan göra vårt arv inte till bokstäver utan till liv.

Att det verkligen finns en nordisk tradition, därom vittna dikterna i Nordens stämma, den välkomna antologi med vilken »Nordens frihet» gett det andliga hemvärnet ett vapen. Här spänner sig linjen i all motsats enhetlig och fast från det urtidsgrå över kampdikt, visa och psalm. Man förnimmar just nu dess närhet, dess sammanhang, både kring bokens fragment ur Kalevala

låt oss städse lyckligt leva,
låt oss engång dö med heder
i det ljuva Suomi-landet,
i det härliga Karelen;

och kring Nordal Griegs »17 mai 1940»:

Vi er så få her i landet;
hver falden er bror och ven.
Vi har de døde med oss
den dag vi kommer igjen.

Det bästa med antologien är kanske just dess direkta samspel mellan ögonblicket och det ordentligt gamla. Man är därvid glad att medeltidsdikt, psalmer och folkvisor blivit så väl tillgodosedda. Icke minst där borde läsaren ha upptäcker att göra, både i broderfolkens lyrik och i vår egen. När det gäller enstaka diktare har väl annars var och en sitt urval och man tycker nödvändigtvis ett och annat. Det kunde sägas att i urvalet av Fröding det allmänt sommaraktiga

Litteratur

dominerar väl mycket. Det balanseras nästan bara av »Ur Anabasis», och dock ville man just nu ha med den stora frödingska stilen och den Fröding som för krig för människans inre frihet och integritet. Andan i »Salomos insegel» eller »Vänner vid sjukbädden» säger något om vad andens försvar i sak gäller.

Alldeles tvärtom tycker man att hos Arvid Mörne skärgårdslyriken kunde beaktats mera. Nylänningen må betrakta det som en usurpation, men den sidan av Mörnes dikt är inte lokalt avgränsad, den fångar det nordiska överhuvud. Knappast försvarligt är att Österling bland annat företrädes av en så pass svag dikt som »Där ligger Sverige» medan annat, oförgängligt och mycket äktare österlingskt lämnats åsido: »Hon som skär brödet» kunde just i en andlig försvarsberedskap betyda en del.

Med sådana inkast kunde naturligtvis fortsättas i det oändliga, och mellan älskare av Nordens lyrik kunde deras växling bli till en dialogformad bekännelse, en ibland upphetsad växelsång till ämnets heder. Boken låter en på ett märkvärdigt sätt förnimma det nordiska arvets okuvlighet. Den ger ett slags allnordisk mening åt det grundtvigska:

Fædreneland!
som på afgrundens rand,
midt i bölgerne blå
skal du blomstrende stå,
med din maj og med dine kærminde.

Den enhetliga tradition, som man skymtar i »Nordens stämma», är närvarande i fjolårets svenska lyrik. Grundlinjen är där samling, försvar mot mörkret. Och denna linje är ingenting sammanhangslöst eller tillfälligt påkommet. Bakom den anar man hela tiden djupa flöden och djupa sammanhang.

I ett litet och hotat språk
odlar jag diktens ord,
medan kriget med sotsvart stråk
härjar himmel och jord.

— strofen hör hemma i *Anders Österlings* diktsamling *Livets värde* (Bonniers). Dess enkla värdighet är representativ för boken själv. Den vardag, åt vilken Österling mer än andra berett plats i Svensk dikt, får inför den nya världsbranden en djupare mening än förr. Rymden är orosfull bakom den, och över dess enkla ting faller stundom en drömdager, en ångestmättad överklighet, som kan nå ner till de djupa djupen i Österlings ungdomspoesi. Och mot denna bakgrund har själva det lätta ögonblicket, skogsdyllen, något av vapen och tröst över sig; det gäller inga oviktiga ting:

de kända stigarna i rådjurspåren,
de skira vingarna, de mjuka gräsen,
den glada rörelsen hos alla väsen,
för vilka detta är den sista våren.

Ett livs strävan att uttolka åkrars och vårskogars språk ger sin självklara auktoritet åt en dikt som »Sädens rike», där skånsk vardag möter upp mot världskatastroferna och oförvillat låter historia rimma på cikoria.

De skördande och sående
ha varit en ändlös här.
När bonden själv kommer gående
vet jorden ej, vem han är.

Det finns i Österlings bok också dikter av mera tillfällig prägel, men de kunna icke utplåna intrycket att hans vardag bestått provet: det att direkt, utan att uppge sig själv, kunna växa ut till väsentlighet. Den sydsvenska jordens röst framträder i Österlings dikt som något värt att försvara och något som ger försvar.

Också i *Gunnar Mascoll Silfverstolpes Hemland* (Bonniers) är det en poetisk vardagsvärld, som fullkomnas och får spänningsfylld storhet. Den är hos Silfverstolpe direktare än hos Österling historiskt orienterad, dess anknytning till dagshändelserna har klarare kontur och tonen är mera kärv och knapp. En av dikterna har, för dem som för ett år sen mötte den, kommit att höra till de omistliga: nyårshälsningen 1940.

Hotet — som förr — är oss nära.
Ingen oss fordom betvang.
Frihet, vår nordiska ära,
tala i klockornas klang.

Det har mörknat ännu mera sen dess, men orden stå sig.

Till den svenska verklighet de vilja försvara hör också den svenska lärdomen, det akademiska arvet. Silfverstolpe har tolkat det i sin uppsalacykel »Professorn», en lovsång till forskargärningens helgd.

Vad andra drömma om
blev aldrig mig beskärt.
Mitt liv så som det kom
var mig dock mycket kärt.

Nu vaknar staden vid
Gunillaklockans ljud.
O, giv mig än en tid,
du mina fäders Gud!

»Professorn» är en av de dikter om klassiskt svenska kulturvärden, som bilda en sorts kärna i Silfverstolpes verk. Den bringar i tankarna inte bara hans universitetskantat 1927 utan också andra miljöer som han gjort levande: den mellansvenska herrgården, gymnasie-staden, möteslivet på Salbohed. Tillsammans taget är det ett stort stycke av det historiska Sverige som hos honom fått förblivande gestalt. Den insatsen framstår rikare och varmare, därför att den förenas också med en stor medkänsla, långt över det hemvanas grän-

Litteratur

ser. Silfverstolpe har skrivit en manligt vacker dikt i flyktingsfrågan och i en dikt som »Två» (sept. 1939) ger han en sorts universell giltighet åt anonyma öden i krigsskuggan.

Vi ha så mycken ömhet än att ge
på kvällarna, då vi ha slutat träla.
Du tar min arm, när jag vill se
vad tidningsfönsterna förmåla...

Karl Asplunds lyrik har några gånger, liksom glimtvis men då med glimtar av märkligt slag, nått utöver sig själv och blivit oförgätlig, stor dikt. I *Det brinner en eld* (Bonniers) återfinner man dikter av den sorten. Kriget, och särskilt Finlands kamp, har kallat till andens försvar. Man glömmer icke sådana dikter som »Termopyle» eller »Sagofågeln»; den stora humana lidelse som här flammor upp ur de omgivande dikternas bakom vingefladdret bittra pessimism har en särskild förmåga att angå en, komma mänskligt nära. Några av de epigramartade bekännelserna i boken äro också fulländade nog; och den tafatta slutgiltigheten i »Jerikoros» måste kanske räknas till det bästa Asplunds diktvärld gett.

Hos den svenska vardagens diktare har perspektivet öppnats mot storhet och rymd. *Pär Lagerkvists* dikt har aldrig saknat de kvaliteterna. Det nya i hans *Sång och strid* (Bonniers) är att han, driven av samma oro som de andra, har sökt sig närmare den svenska diktens klassiska tradition, och att hans motivval innesluter det svenska, det nationella.

Du gav oss allt, så allting tag,
vår själ, vårt liv, vår tro

— det är i dag den lagerkvistska diktens tal till sitt land. Det är hopvävt med den heta frihetslidelse som han på senare tid många gånger tolkat: »levande träd har sitt eget sus». Och det förenas med en kärv, bitter insikt att andens rätt måste försvaras också med yttre vapen, med våld. Från sommaren 1940 är »Den sörjande Norden», en av Lagerkvists stora dikter:

Från broderland, förblött i nöd,
i ensamhet och vända,
når sommarvinden, ljudlös, död,
i nätter nordiskt blonda.

Vem gläds åt marken när ej fri
den är där längre borta?
Tyst sörjer Nordens blommor i
högsommarnätter korta.

Lagerkvists framträdande som nationell förkunnare i det mäktiga inträdestalet över Heidenstam är i detta sammanhang också av vikt: de strofer ur »Åkallan och löfte», som ännu i dödsrunorna över den

gamle ibland avfärdades med generat snusförnuft, tog Lagerkvist upp och gjorde med självklar myndighet till sina. Han har därvid — liksom Harry Martinson (och på visst sätt, i en mera sammansatt och problematisk form men med samma slags genialitet, Eyvind Johnson) — gett den stora diktens gestalt åt en ännu mycket otillräckligt fattad och accepterad händelse i vår nyaste historia: upptäckten av fosterlandet. Den fosterländska dikt som vi fått i denna yttersta timme — icke som pliktskyldig upprepning utan som verklig förnyelse, inifrån, med friska och levande uttrycksmedel — kan i dagens situation verkligen tänka, vägleda.

Med frågan om ett jordiskt hemland förenar sig hos Lagerkvist frågan om ett andligt. Det religiösa draget i hans dikt får i »Sång och strid» några av sina varmaste, mest direkta uttryck. Man märker därvid att nu, mot det svarta tidslägets bakgrund, det kristna fädernearvet, det bibliska, kristusgestalten framträda starkare än någonsin — i Lagerkvists säregna förening av hemlängtan och tro. Den lagerkvistska ljusmystiken och gripenheten inför det oerhörda få visionära uttryck; man förnimmar gripen den suveräna, på något sätt heidenstamska klangen i hans dödsdikter.

Gå utan ängslan ner i strandens tystnad,
den mjuka stigen genom skymningsgräset.

På en gång modern och klassisk var alltid *Karl Ragnar Gierows* dikt. Man har ibland funnit den alltför medveten och intellektuell, misstänkt att hans begåvning skulle komma bättre till sin rätt i andra diktförmer. Men det måste sägas att hans bok från i fjol, *V i d a s k e n s r ö t t e r* (Norstedts), är en betydande diktsamling. Man kan med all beundran stå relativt oberörd inför den praktfulla diktecykeln »Väktarsånger». Men några av tidsdikterna i samlingens slut äro dess mera enkla och angå en på allvar. Framför allt ligger samlingens stora insats i diktföljden »Förening», en bild av äktenskapet, som lever med både kropp och själ. En av den moderna diktens stora erövringar, dess djupare realistiska syn på kärleken mellan man och kvinna, har här bragts till mognad och blir ett gemenskapens särskilda svar till mörkret. Livets mångfald av hetta, spänning och rikedom förs till slut fram till en stor dödsvision.

Besjälade som av en gudom kunde
vi mötas, där vi aldrig förr torts vandra.
Oändligt lång var natten, där i blunde
men vakande vi lågo hos varandra.

Allt mer flöt hän i detta brus, som söver,
avlägsnare löd världens hörselvilla,
och när vi sågo upp, var livet över,
och ljuset bräckte, och vi lågo stilla.

Harry Blombergs Vi på jorden (Wahlström & Widstrand) är en ojämn bok. I sina bästa delar är den enkel, sann och äkta. Ärlig

Litteratur

och suggestiv är en dikt som »Vargen»: en far tröstar sitt barn som vaknat ur en ond dröm; han tröstar henne med att odjuret inte är farligt, lätt kan schasas undan, och talar därom,

medan jag hela tiden hör
världens förtvivlan därutanför,
medan jag hela tiden ser
vargen närma sig mer och mer.

Dikten »Kolportören» är ett mästerverk. Där, som på flera håll i diktsamlingen, har den kristna förkunnelsens eld gjort dikten rikare och större. Man värms av den. — En annan diktsamling av kristen halt är *Bengt E. Nyströms Nådatid* (Diakonistyrelsen), en på samma gång stillsam och myndig bok, vars ur tvivel framvuxna ro har sin särskilda uppgift i tidsnöden.

En diktare som mer än de flesta kan påkalla vördnad, *Karl Erik Forsslund*, har från Storgårdens forskarmöda trätt fram med en diktsamling, *Vakt och värn* (Natur och Kultur), varm av en låga som gett mycket åt vårt land och med en märkligt direkt anknytning till tidshändelserna. Kanske kan man nämna också den begränsade men fine skåningen *Hans Dhejne* för hans *Fågelröster* (Gleerup). De yngre poeterna ha däremot framträtt föga och det är kanske naturligt. De som redan nu kunna reagera med fullgången dikt inför det som sker måste väl vara mognade, färdiga diktare. Hos de andra dröjer påverkan, lär väl också på ett annat sätt bli våldsamt omstörtande. Ännu vet man ingenting om de alldeles nya kapitel, som krisen kommer att skriva i en ny generations litteraturhistoria. En begåvad, i sin knappa art djupt konstnärlig diktsamling, är *Arne Nymans Tvivlets timma* (Bonniers). I romanförfattarinnan *Barbro Ljungströms* versbok *Sällskapsresa* (Wahlström & Widstrand) möter man en del som är förtvivlat och äkta.

Diktens värnplikt speglas på ett särskilt sätt i *Dikterna om Finlands kamp* (Bonniers). Det är en väsentlig bok, naturligtvis icke minst för de i några fall oförgängliga dikter av Finlands diktare som man finner där. Dess utomordentliga värde som tidsdokument behöver knappt påpekas.

En allmän överblick av det sista årtiondets skalder ger *Gunnar Ekelöfs* antologi *Ung dikt* (Bonniers). Utgivaren är själv en utsökt och mycket särpräglad poet (lyckligtvis har han inte fallit för antologiredaktörers frestelse att utesluta sig själva). Hans urval är gjort med fin poetisk instinkt men kanske med väl stor förkärlek för det allmändjupsinniga, det abstrakta i både stämning och formella experiment. Diktare som Gullberg och Ebba Lindqvist (den senare i och för sig glädjande rikt representerad) te sig kanske hos Ekelöf en nyans mera svårfattliga och mindre konturskarpa än de egentligen äro. Karin Boye har av någon anledning inte velat vara med, och man ser indirekt vad hon betyder just för helhetens kraft och sälta. Man gör sådana reflexioner inte för att anmärka på antologien — den är mästerlig — utan därför att trettioalets dikt i Sverige verkligen har så mycket av vingbredd och direkt värme som icke alltid blir

Litteratur

fullt uppskattat och som det därför är av vikt att just en antologi leder fram till. Den helhetsbild, som Ekelöfs urval nu ger, är av djup väsentlighet för var och en som bryr sig om dikt; man önskar att den finge gå ut på ett verkligt erövringståg. Det är utmärkt att Finlands svenska lyrik blivit så väl representerad; Elmer Diktonius framträder på ett särskilt konkret sätt med sin kärva, mustiga konst. Annars kommer kanske Johannes Edfelt bäst till sin rätt av alla i boken. Han hör hemma i dess centrala punkt, sådan Ekelöf själv på ett slående sätt definierar den — kampen mellan livsångest och en sorts religiositet trots allt — och hans dikt är på samma gång så klassiskt ren, så påtaglig och monumental. Just detta urval säger en vad man visste förut men sällan har upplevat så helgjutet, så konkret: att han hör till de få riktigt stora skalderna. Och allt det som man tycker sig skymta i den svenska dikten just nu: den mäktigt levande traditionens, det organiska och fredliga livets, beredskapens men också den hemliga inre visshetens gemmäle till främmande våld, det kunde sammanfattas i en edfeltsk vision:

Det har jag sett med själens öga
i vapnens och i kvalmets år;
ett träd som lyfter jättehöga
lövmassor över låga snår.

UR HARALD HJÄRNES TANKEVÄRLD

Av lektor GUSTAF JACOBSON, Stockholm

Den fjärde delen av Harald Hjärnes Samlade skrifter, som nyligen utkommit under titeln *Samfundsliv och tankevärld* (Bonniers förlag 1940), har ett synnerligen mångsidigt innehåll och spänner över en lång tidrymd av hans författarskap. Den äldsta uppsatsen är skriven 1880 och den sista 1921, året före författarens död. Av de sjutton uppsatserna ha de flesta tidigare publicerats i tidningar, tidskrifter eller större historiska verk eller ock såsom särskilda skrifter. Men fyra av dem ha nu för första gången befordrats till trycket. Dessa äro: »Några anmärkningar om den allmänna statsläran», seniorföredrag å Norrlands nation den 16 maj 1880; »Om politiska omöden i historien», föredrag i Historiska föreningen i Uppsala den 4 dec. 1886; »Svensk hävdaforskning och italiensk humanism», föreläsning i Uppsala den 30 mars 1892 (fragment) samt »Comenius, Ett försök till karakteristik», provårsuppsats vid Uppsala katedralskola 1880. Utgivaren, professor Erland Hjärne, har valt och sammanställt de i volymen intagna skrifterna med hänsyn till att de skola representera fem ämneskretsar: statslära, politiska och allmänt kulturella principfrågor, historievetenskapens historia och teori, universalhistoriska överblickar med framhävande av idéfaktorernas betydelse samt slut-

Litteratur

ligen karakteristiker av märkesmän i europeiskt tankeliv, sedda i sitt sammanhang med samfundslivets utveckling.

Då Hjärne som ämne för sitt »seniorföredrag» valde den allmänna statsläran, anknöt han i viss mån till minnet av Christofer Jacob Boström, vilken under många år varit Norrlands nations inspektor och vilkens minne där alltid hållits i helgd. Som bekant var emellertid Hjärne ingalunda någon anhängare av den boströmska filosofien och statsläran, lika litet som han överhuvud hade några sympatier för akademiska »skolor», där lärjungen okritiskt svär på magisterns ord. Beröringspunkter funnos dock mellan de båda norrlänningarna. En av Boströms största förtjänster var, framhåller Hjärne, att han kraftigt hävdade statens väsen att vara en person och dess ändamål att uteslutande hävda rätten, och han har genom sin lära om statens väsen uttalat »den äkta svenska uppfattning, som förliker både ett starkt konungadöme och den medborgerliga friheten». Den personliga uppfattning om statens väsen och ändamål, statsformen och folkrepresentationen, som Hjärne i detta föredrag framlägger, står i nära samband med åsikter, som tidigare kommit till synes i hans bekanta uppsatser »Våra ständsriksdagar» och »Skandinavisk laghistoria», vilka äro avsedda att längre fram inflyta i de samlade skrifterna. Enligt denna åskådning består statens väsen i att vara »ett uttryck för den eviga rättvisan», och dess plikt är att »i allt sitt åtgörande arbeta för densammas förverkligande inom alla sfärer». Från denna synpunkt bör man också bedöma statens ingripande även på andra områden än det rent juridiska, t. ex. inom religionen och den enskilda förvärvsverksamheten.

Den statsform, som visat sig vara den lämpligaste när det gäller att ålägga ansvar och att förplikta alla undersåtar, är enligt Hjärne det germanska ärfvliga konungadömet. Härmed menar han dock ingalunda den s. k. konstitutionella monarkien, som är »en väsenlös fiktion, som i verkligheten ofta leder till politiskt skrymteri och statens vanmakt». Vad han åsyftar är i stället ett konungadöme sådant som Gustav Vasas, Gustav Adolfs och Karl den elftes. Dess kärnpunkt är innerst konungens medvetande om eget ansvar, »vilket står i den skarpaste strid emot konstitutionalismens fiktion av en oansvarig monark, gömd bakom ansvariga syndabocker». Likaledes är varje undersåte med sin person och allt vad han äger ansvarig för statsändamålets uppfyllande. Från denna utgångspunkt betraktar Hjärne folkets deltagande i statens styrelse. Han underkänner fullständigt den vanliga läran om folksuveräniteten, en villfarelse, som uppkommit genom missförstånd av det engelska statsskicket och som av Hjärne jämföres med de pseudo-isidoriska dekretalerna, vilkas doktriner, oaktat de sakna allt verklighetsunderlag, fått bestämma den katolska kyrkans inre organisation. Ett dylikt åskådningssätt tillämpade Boström på den svenska fyrståndsriksdagen: den var uttryck för den högsta *privata* personligheten, folket, och hade till uppgift att kontrollera *statsmakten*, representerad av konungen och hans organ, ämbetsmännen. Denna åsikt innebär enligt Hjärne en sammanblandning av det privata och det publika, en fördärvlig dualism

genom statsorganisationens klyvande i tvenne halvor. Den svenska riksdagen var från början ett offentligt organ av samma art som t. ex. kansliet och kammaren, med ett av konungen ålagt ansvar (»en för alla och alla för en»). Den kan aldrig återfå sin behöriga plats i svenskt statsliv utan i sammanhang med en förvaltningsreform, som återställer den gamla, äkta självstyrelsen och skapar en fast grundval för kamrarna såsom publika korporationer, d. v. s. riksstånd i ordets gamla och sanna betydelse.

Även i artikeln *Klasser och korporationer* behandlas problemet om folkrepresentationen. Det parlamentariska styrelsesättet har kommit att betyda, att folkrepresentationen blivit »klasskampens vädjobana, där intressenas herravälde över statsmakten utgör segerpriset». Majoriteten anses ha rätt att kommendera över regering och statsmakt, beskattning och lagstiftning efter sitt eget behag; ämbetsverk och andra offentliga institutioner skola förvandlas till majoritetens lydiga verktyg och genomträngas av det härskande flertalets anda. Gentemot klasserna, som företräda de enskilda intressena, sätter Hjärne korporationerna, vilkas uppgift icke är att förfäkta vare sig sina samfällna eller sina enskilda intressen utan att ansvara för statens bästa inom det verksamhetsområde, som blivit dem var för sig tilldelat. »All politisk makt alstras och upprätthålles i längden av uppoffring, ej av enskild eller samfällid egennytta» — med dessa för Harald Hjärnes samhällsåskådning karakteristiska ord avslutas denna framställning. I *Demokratiska framtidsutsikter* (1911) — Hjärnes första bidrag till den återuppståndna *Svensk tidskrift* — riktar han sin kritik mot nutidens »demokratiska eskatologi» företrädesvis ur tre synpunkter. Demokratien strider mot tre i det moderna kulturlivet förhärskande principer: specialiseringen, organisationen och det internationella sammanhanget. Inför dessa krav måste, säger Hjärne, det demokratiska statsskicket framstå som en anomali. Medan specialisering och fackkunskap fordras på andra områden, bortfaller kravet därpå i högsta instans. Det så mångsidigt organiserade statsarbetet skall i sista hand kontrolleras genom en enkel valförrättning. För valmännen står det, yttrar Hjärne, fritt att »uppträda, som om deras land och folk vore ensamma till i världen», sålunda alldeles oberoende av de samtida internationella livsvillkoren. Den slutsats han drar av sina betraktelser är, att det folk, som låter fångs sig av det demokratiska spelets äventyr, tydligen redan befinner sig på efterkälken. Hjärne fann vissa tecken till en demokratiens självbesinning i det engelska statsskicket, men i Sverige skedde just det år, då Hjärne skrev sin artikel, ett »demokratiskt genombrott», grundat på vallöften om minskade rustningsbördor mot bakgrunden av en alltmer mörknande horisont. Att demokratien i egentlig mening skulle ha något samband med kristendomen eller rentav — såsom en svensk biskop nyligen gjort gällande — leda sina anor från bergspredikan och Golgata, var ingalunda Hjärnes uppfattning. I sin teckning av *Calvin* (1909) framhåller han, att den demokratiska läran ytterst går tillbaka till den hedniska antikens sofistisk, och att den, där den vunnit insteg,

Litteratur

snarare »verkat upplösande på den verkliga självstyrelsen genom borttagandet av ansvarsförpliktelsen och dess ersättande av majoritetens godtycke».

Samma oberördhet av gängse slagord och meningsriktningar visar Hjärne även på många andra sätt i den föreliggande volymen. I ett föredrag om Statsreligion och statskyrka (1913) vände han sig mot den i vissa kretsar omhuldade uppfattningen, att religionsfrihetens problem skulle slutgiltigt kunna lösas och spänningen mellan stat och kyrka upphöra, om det gjordes en fullständig bосkillnad mellan politik och religion, mellan stat och kyrka. Så enkelt finner Hjärne icke problemet. Ett absolut indifferent förhållande mellan stat och kyrka kan enligt hans mening icke uppnås. Staten kan helt enkelt icke upprätthålla sträng religiös neutralitet utan måste vara på något sätt religiöst bestämd, positivt eller negativt. Även ett religionssamfund, som är frigjort från närmare förbindelse med staten, kan råka i konflikt med statsmakten. En viss spänning måste, framhåller Hjärne, alltid råda mellan statsmakten och »allt kristligt eller kyrkligt liv, som kräver människans hela väsen i alla hennes enskilda förhållanden och samfundsformer».

Den fosterländska odlingens drivkraft är tron på ett andligt liv, som »kan genomströmma och förena folkets eljes skilda lager i ständigt klarare och fullare former» — säger Hjärne i en liten uppsats om Fosterländsk bildning (1895). Här riktar han sin kritik särskilt mot två avarter av tidens bildningsstävanden. Å ena sidan varnar han för en överdriven och ensidig fosterländskhet, som ävlas att i tid och otid omhulda blott vad som omedelbart angår det egna fosterlandet; visst skall bildningen vara fosterländsk, men detta får icke utesluta en sträng och manlig nationell självkritik, som är ägnad att motarbeta »likaväl den romantiska och nedstämmande forntidsförtjusningen som framtidsdrömmarnas förvekligande optimism». Å andra sidan vänder han sig mot den alltför långt drivna specialiseringen, »den uppblåsta ensidigheten», som gör att yrken och klasser ställas mot varandra som främmande makter; ett dylikt »kulturens offerväsen» är i grunden liktydigt med dess självupplösning. Sin upphöjda ståndpunkt i tidens kulturdebatter ådagalade Hjärne även i den lilla uppsatsen Kulturanalys (1910), ett inlägg i den diskussion, som framkallades av Vitalis Norströms djupsinniga skrift om »Masskultur». Den pessimistiska kritik av den moderna kulturen med dess jäkt, sönderslitenhet och mekanisering, som härunder framkommit, kunde enligt Hjärnes mening vara en behövlig motvikt mot den flacka optimism, som blott ser till de yttre arbetsvinsterna, men den fick å andra sidan icke förfalla till en falsk idealisering av den gamla goda tiden. Varken antiken eller medeltiden eller någon annan tid har i verkligheten företett det fridfulla lugn, den helgjutenskap och harmoni, som äldre tiders lovprisare förmenat. »Människolivet är och förblir alltid lika invecklat, och samma gåtor förfölja oss under odlingens hela utveckling.»

Till de intressantaste partierna i den nu tryckta samlingen höra Hjärnes uttalanden om den historiska vetenskapens teori och inne-

börd. På ett lysande sätt framlade han sina hithörande åsikter i ett föredrag i föreningen Heimdal: Nutidspolitik och Sveriges hävder (1907); tidigare hade han behandlat vissa sidor av ämnet i den först nu tryckta föreläsningen Om politiska omdömen i historien (1886). I ett av sina sista arbeten: Nya problem för världshistorisk framställning (1921), skrivet som inledning till sjätte bandet av den Pflugk-Harttungska världshistoriens svenska upplaga, gav han en sammanfattning av de åskådningar, som mognat hos honom under ett liv av oavbruten tanke- och forskarmöda.

Det är utan vidare klart, att den politiska historien enligt Hjärnes uppfattning måste stå i centrum för den historiska framställningen. Den som vill historiskt utforska och skildra en gången tids statsliv, måste ha historiskt intresse och politisk bildning — »en opolitisk historiker är ett oting». Framställningen av den mänskliga kulturen i dess olika förgreningar kräver ovillkorligen en anknytning till samhällslivet såsom ett helt, till det alltid och överallt framträdande behovet av en rättsordning i statens form. De nutida försöken att dra upp en skillnad mellan »politik» och »kultur» äro enligt Hjärnes mening vittnesbörd om ett ohistoriskt betraktelsesätt. Politiken är också en gren av kulturen, och utan anknytning till statslivets utveckling svävar varje annan »kulturhistoria» i luften». »Det vittnar om ett förvekligt tidslygne, när man ävlas att sätta de politiska personligheterna tillbaka för banbrytarna på industriens, litteraturens och vetenskapens fält. En Linné blir icke större, därför att Karl XII:s hjälteskepnad tränges i skuggan och sexualsystemet förvändes till ett slags värdig upprättelse för Sveriges olyckor under hans regering. Kellgrens skaldskap blir varken bättre eller sämre, därför att hans sympatier icke kunde följa Gustav III:s statskonst under Anjala-förbundets dagar. Olaus Petri växer icke till en ståtligare reformatorstyp, därför att hans moraliserande krönikeskriveri bragte honom i konflikt med kung Göstas kärva rikspolitik.» De citerade orden hade en omiskännlig personlig adress och ha fått en ännu större aktualitet i en tid, då litteraturhistorien brett ut sig i undervisningen och övrigt bildningsarbete på ett sätt, som icke står i proportion till dess verkliga betydelse. Likaledes reagerade Hjärne mot det ensidiga betonandet av de ekonomiska faktorernas betydelse och mot den sociologiska betraktelsen av den historiska utvecklingen. Den materialistiska historieuppfattningen kan, menade Hjärne, ur historisk synpunkt endast betraktas som en ideologi utan högre anspråk än andra sådana på att reglera all historisk forskning och framställning. Detta innebar dock icke, att Hjärne förbisåg den ekonomiska sidan av den historiska utvecklingen. I exposén över nya världshistoriska problem erkände han, att industrialismens tillkomst torde ha inneburit »någonting även kvalitativt alldeles nytt, som tryckt sin prägel på alla andra samverkande krafter och riktningar».

En annan principfråga, som Hjärne ofta diskuterar, är objektivitet och subjektivitet inom historievetenskapen. Så snart historieskrivaren höjer sig över det nakna berättandet och söker utreda och analysera företeelserna, måste han i sin framställning bli i någon mån

Litteratur

subjektiv. Men detta är icke detsamma som att fälla omdömen på grund av sympati eller antipati. Lika litet som en zoolog yttrar sig om, huruvida han finner den eller den fågeln behaglig eller ej, lika litet kommer det den historiska vetenskapen vid, huruvida forskaren finner behag i Caesars eller Pompejus' personligheter och politiska verksamhet. Däremot hör det till den historiska vetenskapen att avge motiverade omdömen om de politiska personligheterna. Under sådana förhållanden måste den historiska kritiken till sist utmynna i värdeomdömen. Den objektivitet, som förmenas kunna reda sig helt och hållet utan värdeomdömen, har aldrig funnits och är i själva verket omöjlig. Historikern kan lika litet som någon annan människa, som vill bruka sitt förnuft, göra sig kvitt sin subjektivitet i den meningen, att han skulle ställa sig likgiltig inför alla frågor om klokt och dumt, om rätt och orätt. Han måste också utgå från ett allmänt begrepp om vad ett politiskt samhälle och dess ändamål är. Förnekar han statens berättigande, så förnekar han även historien såsom vetenskap. Att historikern alltså icke kan komma ifrån subjektiva värdesättningar, kan ju synas innebära ett starkt minus för historiens rang av »exakt» vetenskap och möjligen leda till rena skepticismen i historiska ting. En sådan konsekvens tillbakavisas emellertid av Hjärne. »Skepticismen är lättingens, den omognes eller förslappades, yttersta tillflykt och har ingen hemort inom den livskraftiga vetenskapens rämärken.» Naturligtvis föreligger risk för att historikerns omdömen obehörigt influeras av politiska partiåskådningar. Men i och för sig är nutidspolitikens inflytande på den historiska uppfattningen icke av ondo utan tvärtom en naturlig och nyttig sak. Under intryck av våra dagars politiska strävanden ställa vi helt andra spörsmål till den historiska forskningen rörande äldre tider, än dessa tiders barn och även våra närmaste föregångare voro i stånd till. Därmed följa ofta historiska omvärderingar, vilka böra hälsas välkomna, ty utan dem förvandlas de historiska minnena lätt till ett dött kapital och förlora sin uppfostrande och stärkande kraft.

I själva verket bestod Hjärnes verksamhet som historiker till icke ringa del i mer eller mindre öppet framträdande polemik mot gängse doktriner och värdesättningar. Under intryck av de världsomskapande händelser, som inträffade under Hjärnes senare levnadsår, fann han sig föranlåten att underkasta många av den moderna tidens slagord och föreställningar en ny omprövning med hänsyn till deras historiska betydelse. Detta gäller icke blott om nationalitetsrörelsen, vars inflytande på gott och ont han även tidigare analyserat, utan även om sådana företeelser som imperialism, stormakter och världsmakter, formella författningsändringar, parlamentarism och demokratiska samhällsideal. Fatalistiska och deterministiska betraktelsesätt voro fullständigt främmande för Hjärne. »Historien, liksom det nutida statslivet, är de mänskliga viljornas vädjobana, och ingen, som själv saknar personligt medvetande om viljans betydelse för människolivet, är i stånd att ens på långt håll sätta sig in i hävdernas mening och mäktar lika litet begripa sambandet emellan historia och politik, vare sig nutidens eller det förflutnas.»

Hjärnes enastående förmåga av universella överblickar och syn-teser framträder i de såsom inledningar till olika partier av Pflugk-Harttungs verk skrivna uppsatserna *Medeltidens historiska innebörd* (1913) och *Det västerländska statssystemets uppkomst* (1916) samt i föredraget om *Reformationen och världsstatstanken* (1917). Det skulle föra för långt att här redogöra för innehållet i dessa storslagna exposéer. Det må endast nämnas, att Hjärne ansluter sig till den i senare tid hävdade åsikten, som icke sätter en tvär gräns mellan antiken och medeltiden. Talet om den antika kulturens fullständiga undergång är en illusion, som beror på en förväxling mellan den antika kulturen och de klassiska folkens hedendom; även kristendomen tillhörde den antika kulturen och hade i sig upptagit, vad som befanns livskraftigt och framtidsrikt av arvet från dess äldre former. I själva verket betecknar medeltiden den grekiska kulturens fortsatta utbredning till barbarfolk, som förut varit avstängda från dess inflytande. Kyrkans stora betydelse även i politiskt hänseende framhåller Hjärne bl. a. i skildringen av de s. k. reformkoncilierna på 1400-talet. De utgöra nämligen »de tidigaste försöken att giva världsstaten en friare organisation genom överläggningar och avtal emellan dess särskilda ledamöter, att sålunda, med andra ord, utveckla världsstaten till ett statssystem med bevarande och ytterligare befastande av dess inre sammanhang».

Till de förut icke tryckta uppsatserna hör, såsom förut nämnts, den historiografiska studien över *Svensk hävdaforskning och italiensk humanism* (1892), vari författaren huvudsakligen undersöker den s. k. prosaiska krönikans källor och betecknar den såsom de första svaga yttringarna av den italienska humanismens inflytande inom svensk historieskrivning. En tämligen unik plats i Hjärnes produktion intar den likaledes nu för första gången tryckta avhandlingen om *Comenius* (1880). Med grundlig lärdom och fin förståelse karakteriseras både den framstående pedagogens livsgärning, som i betydelse sättes närmast Luthers, och hans personlighet i samband med hans tjeckiska ursprung. Comenius hade den slaviska stammens bästa egenskaper, dess oegennyttia, dess rikedom av känsla och fantasi, men också dess svagheter, särskilt böjelsen för fantastisk överdrift och en ödesdiger splittring av krafter och intressen. Det tragiska hos honom var, säger Hjärne, »att det kosmopolitiska och det nationella i hans väsen icke kunde förenas till sann jämvikt och harmoni, emedan han underkastades emigranternas vanliga öde att förlora det säkra fotfästet i verkligheten, att förväxla sina subjektiva önskningar med tidens och mänsklighetens objektiva krav».

Ett förnyat studium av Harald Hjärnes skrifter skänker alltid ny kunskap, nya synpunkter och en ökad förnimmelse av hans andes rikedom. Man blir också slagen av den friska aktualitet, som alltjämt vilar över hans tankar; man kommer ofrivilligt att tänka på Tegnér's ord om det snillrika: »ögonblicket utav dess verkan går igenom sekler». Saknaden efter sådana män upphör aldrig. Visst är, att det tomrum Hjärne lämnade efter sig, då han för snart tjugu år sedan gick bort, icke fyllts och väl sent kommer att fyllas.

RELATIVISMENS BANKRUTT — NÅGRA ANTECKNINGAR
KRING FREDRIK BÖÖKS SKRIFT

Av fil. lic. BORIS TULLANDER, Stockholm

Föreliggande anteckningar utgöra resultatet av en del funderingar över Fredrik Bööks skrift »Tyskt väsen och svensk lösen». Måhända är själva skriften icke längre aktuell. Den har blivit läst och är lagd åt sidan. Den var icke heller skriven för evigheten — närmast en pamflett avsedd för stunden, trots den stora rubriken. Men vad som alltjämt torde vara aktuellt är den nästan tragiska brist på bärande idéer och fasta hållpunkter, som där kommer till uttryck. Bööks skrift utgör i många hänseenden ett egenartat, personligt dokument. I andra hänseenden åter framstår den som ett typiskt tidsdokument, kanske ett av de få som den nuvarande kristiden frambragt i Sverige; en exponent för det andliga nutidsläget över huvud taget. Ur dylika synpunkter skall ett försök göras att framlägga några reflexioner, även om de måste bli fragmentariska på grund av ämnets stora vidd. Som läsaren skall finna ha dessa icke någon viss utrikespolitisk tendens utan enbart ett principiellt syftemål.

Själva utgångsläget är ganska paradoxalt. Det visar sig, att Fredrik Böök, en känd och erkänd representant för den mera konservativa, borgerliga och akademiska miljön, står på samma logiska och principiella grund — en viss materialistisk och värderelativistisk livssyn — som eljest brukar anses utmärkande för det motsatta lägret, för marxismen och kulturradikalismen. Han utgår från deras åskådningar, tror på vetenskapen, misstror moralen och gör det fullt konsekvent, men ger sin framställning en tendens, som måste träffa den materialistiska och marxistiska historieuppfattningens ordinarie representanter i hjärteroten. Dessa kunna icke värja sig mot Böök utan att komma i strid med sina innersta principer, som de tjänat och förfäktat under många år. Att godtaga Bööks teser från konservativt håll skulle å andra sidan innebära att kompromissa med ett tillvägagångssätt och betraktelsesätt, som för de konservativa alltid varit som ett rött skynke. Därtill kommer, att Bööks nuvarande radikala vedersakare hastigt glömt bort sin sedvanliga värderelativism, sin antiborgerliga och antiindividualistiska inställning och i stället tagit sig före att med stor självsäkerhet uppträda som försvarare av värden, som de tidigare i hög grad bidragit till att undergräva och misskreditera. Skulle det betyda att instämma i denna en smula hastigt uppkomna moralism, om man tilläventyrs anser, att Böök verkligen är inne på ytterst betänkliga tankebanor?

Det tycks ha fallit på prof. Bööks lott att bringa till uttryck den kaotisering och förvirring som kännetecknar de djupare åskådningsgrunderna på mer än ett håll inom vårt kulturliv. Man kan bestrida att så är fallet och anföra många fakta emot — rådligast synes vara att se fakta i ögonen. Endast genom en hänsynslös självprövning på

olika håll kunna vi bli medvetna om de bärande grunderna i våra åskådningar, endast därigenom kunna vi nå fram till ett självförtroende som ingen makt i världen förmår bryta. Nu få vi höra många kloka paroller för dagen, men ser man efter, finner man ofta nog, att de utgivas av enskilda och grupper, som tidigare bekämpat samma idéer och alltjämt i själ och hjärta underlåta att taga den inre omvändelsen på allvar. Allt sådant är visserligen ett tecken på att någonting sker, att andarna ha vaknat, men det är icke tillräckligt. Det räcker icke att uppställa mer eller mindre tilltalande paroller för stunden, grundade på mer eller mindre haltande åskådningar, vilkas inre tomhet och brist på kraft träder i dagen bara man skrapar litet på ytan. Vi behöva idéer som förmå skänka inre styrka och tillförsikt, idéer som visa hän mot framtiden. Vi behöva tankar, vilkas andliga realitet är sådan, att vi kunna känna oss helt och hållet förbundna med dem. Att hänvisa till det förgångna och till det bestående är gott och väl — en icke föraktlig anda av pliktuppfyllelse och solidaritet kan grundas därpå. Men självbevarelsedriften enbart har ännu icke uträttat några storverk. Vi behöva tydligt och klart inse, att det som vi sätta högst i det förgångna och i det bestående rymmer något som hör framtiden till och icke blott vår egen framtid, utan även någonting allmäntmänskligt och universellt. Om vi svika det ena, oss själva och det som är vårt eget, då svika vi också det andra, som är mer än vi själva — det behöva vi inse.

Till det som är vårt eget hör icke bara sådant som är gott och förträffligt, utan även sådant som är svagt och bristfälligt. Att avfärda detta senare som obefintligt betyder innerst inne att svika också det som är gott. I prof. Bööks skrift träder icke en livsduglig framtid till mötes utan det förgångna som mist sin livskraft. Det är min mening. En generation, en epok, ett stycke svensk akademisk kulturtradition kommer där till uttryck — och dess oerhörda vanmakt inför tidshändelserna. Men behöver det därför avvisas med hän och förakt? Om vi ägna verklig möda åt att inse det som synes oss bristfälligt i nuet och i det förgångna, då utföra vi något som gör att vi vinna krafter för framtiden; det förgångna får liv på nytt. Detta är eller borde åtminstone vara hemligheten med all »konservatism», som hävdar den kontinuerliga utvecklingen. Det är lätt att kasta det gamla över bord, men förr än man anar är då det nya kraftlöst. Här skulle det passa att berätta en gammal saga; jag har sett den hos den ryske filosofen Solovjeff.

En ung man var en gång stadd på vandring ut i den vida världen. Han var ståtlig och stark och gick sjungande sin väg fram. När han skulle passera en bäck, som var ganska djup och strid, fick han plötsligt syn på en gammal gumma som förgäves försökte komma över på den andra sidan. Hon vinkade på honom och bad att han skulle hjälpa henne. Gumman var skröplig och ful och såg inte alls tilltalande ut. Men en gammal människa skall väl inte stå där och förgås, tänkte ynglingen och gjorde ett försök att lyfta henne på sina armar. Men då märkte han, att gumman var oerhört tung. Han fick spänna alla sina krafter för att lyfta henne över marken. Icke desto

Litteratur

mindre begav han sig åstad ut i den strida strömmen. Och ju längre han kom desto tyngre blev hans väg. Till slut trodde han, att deras sista stund var kommen, men han släppte icke taget. Och se, då skedde ett under. Hans gång blev lättare, han kände fast mark under fötterna, och plötsligt varseblev han, att han icke längre höll den gamla gumman i sina händer, utan en ung och strålande jungfru. Detta var sagan om forntiden och framtiden och den strävande människans.

Studerar man prof. Bööks skrift efter bokstaven skall man finna, att det mesta där är aktuellt och till och med ganska nymodigt. Det är dagens frågor, den tyska regimen, regeringens politik, värderelativism, materialistisk filosofi o. s. v. Det är prof. Bööks sätt att tänka och skriva i denna dag. Men försöker man få tag i själva andan, den ansträngda vetenskapligheten, föraktet för »moraliserande» tänkesätt, det ständiga kompromissandet med värden och idéer, den andliga rotlösheten, den religiösa indifferentismen — då nödgas man konstatera, att det är någonting diffust och operonligt: det är tidsandan, den sista återglansen av 1800-talets naturvetenskapliga rationalism, dess förbrukade arv, där idéerna blivit dogmer och fraser — det är den äldre men ännu tongivande generationens andliga och moraliska bankrutt. Från moralisk relativism och en handfull vetenskapliga doktriner kan man komma fram till de ståndpunkter, som Böök gör sig till tolk för i praktiska och politiska frågor, och man kan lika bra komma fram till rakt motsatta ståndpunkter, men man kan näppeligen komma fram till några livsdugliga idéer och lösensord. Ett erkännande måste dock givas prof. Böök: för hans vilja och ambition att göra en personlig insats. Böök talar som en personlighet som sätter allt på spel, sitt anseende, sin auktoritet, sin litterära och vetenskapliga position — en individ som går mot strömmen. I förordet heter det:

»Uppsatsen ... innehåller nu hela den sammanhängande tankegång, som ligger till grund för ett par decenniers författarskap.»

Längre fram stå orden:

»Hur dumdrigt, ja, förmäta det än må te sig att angripa detta problem, så skall det här vägas. Hur tacklöst det än måste bli att tala med full och oinskränkt uppriktighet, så finns det ögonblick då inga hänsyn gäller.»

Flera liknande punkter skulle kunna anföras som tydligt utvisa, hur allvarligt Böök tar på saken, och vad man än må tänka om själva resultatet, principen måste bejakas. Att begära ordet i stora, allmänna angelägenheter och i gengäld sätta in hela personligheten — det är en urgammal liberal princip. Flera decenniers författarskap är min borgen, säger Böök. Här skulle man vilja fråga: hur många av hans vedersakare äro beredda att säga detsamma? Väktalig indignation för stunden är en god sak — men dess drivande kraft skall icke vara den upprörda massopinionen för dagen. Kvar står frågan: vilken opinion, vilken samhällsmoral, vilken kristen, liberal, nationell

etik ha de företrätt i går, eftersom de i dag äro så ivriga att uttala förkastelsedomar över andra?

Det egendomliga med prof. Böök är, att han trots omiskännliga ansatser att framträda som en orädd personlighet likväl gör det endast till hälften, så att det blir någonting haltande och halvgånget över det hela. Böök litar icke på det personliga, sitt eget jag, utan söker oupphörligt skydd bakom yttre och mera konventionella ting, t. ex. den vetenskapliga objektiviteten, filosofiska tros läror, machiavellism, hegelianism, hägerströmianism o. s. v. Böök säger icke 'detta är min övertygelse, med den står och faller jag'. I stället är han angelägen om att tala i vetenskapens namn, att åberopa sig på filosofiska doktriner och överhuvud taget att tala å andras vägnar. Betecknande nog heter det i förordet om *regeringspolitiken*: »med den står och faller vi alla»; alltså någonting rent yttre och konventionellt är den fasta punkten. När det nu visar sig, att det personliga, det som skall sammanhålla och ordna de åberopade teorierna och stödjepunkterna icke förmår att bemästra dem, utan går vilse bland dem, blir resultatet denna höggradiga åsiktsförbistring, denna halvgångna individualism, där den personliga hållningen och bekännelsen står i skarpaste kontrast till den samtidigt utformade och propagerade åskådningen. Så betydelsefull är likväl den personliga impulsen, att Bööks misslyckade försök icke förblir ett mer eller mindre likgiltigt fall bland tusen andra, utan ett typiskt exempel, en symbol för en hel generation. Som i ett nötskal kan man i Bööks skrift iakttaga konsekvenserna av den materialistiska anda, av den själv tillräckliga intellektualism, av den ytlighet och själv godhet som så länge präglat tänkesätten i Sverige. I det följande skola dessa synpunkter motiveras med några belägg ur Bööks egen framställning.

*

Bööks skrift »Tyskt väsen och svensk lösen» handlar strängt taget varken om det ena eller det andra. Det är typiskt drag hos denna tankeriktning, som i tid och otid berömmar sig av sin vetenskapliga objektivitet, att bokstavligen tappa bort sina egna objekt. Böök inleder sin framställning om tyskt väsen med att förkasta, ja förhåna den sakliga innebörden av detta problem.

»Det vore lätt att breda ut sig om det tyska väsen, som under århundradena kommit till allsidigt uttryck i filosofi och musik, att tala om det folk som frambragt Luther och Kant, Dürer och Beethoven, Goethe och Schiller; och utan risk att bli motsagd kunde man hävda, att inget folk gjort en större insats i vår gemensamma kultur. Men allt dylikt vore i grund och botten bortkastad möda.»

Det väsentliga och betydelsefulla är enligt Böök någonting annat. I dag lyder den stora frågan så här:

»Vad är det i tyskt väsen, som är oss olikt, som blir oss främmande, som nästan överallt framkallar de starka reaktionerna, till största delen antipatiska, men i vissa fall också häpnad och beundran? Detta är kärnpunkten — det vore

Litteratur

bekvämast och angenämast att hölja den i frasernas dimma. Det är emellertid ingen teoretisk fråga för det sysslolösa skarpsinnet.»

Mycket vore att säga om denna uppläggning. Det subjektiva godtycket är nästan satt i system. Kärnpunkten är sålunda icke vad som sett ur objektets synpunkt är väsentligt, utan vad som verkar stötande på oss! För att bedöma Tysklands väg på gott och ont är och förblir dock det tyska folkets väsen, dess andliga egenart och kulturinriktning den enda fasta och hållbara grunden. Men Böök intresserar sig först och främst för den tyska militarismen och för nationalsocialismens utrikespolitik — tyskt väsen uttömmes emellertid icke därmed. Och för övrigt tillkommer denna föraktfulla gest åt problemets allvarliga sidor till: teoretiska frågor för »det sysslolösa skarpsinnet»! Därmed instämmer Böök i vår tids benägenhet att förytliga alla frågor, att endast taga det mest aktuella och handgripliga på allvar, och faller till föga för tidsandan och tidningsandan.

Lika betecknande är Bööks formulering av en svensk lösen. Stycket avslutar hela skriften och borde icke vara helt tanklöst nedskrivet.

»Svensk lösen, så länge vi lämnas i fred, är ingenting annat än fred. Utan belastning av fördomar måste vi möta framtiden.»

Dessa rader må betraktas som de stå där bokstavligen. Så länge vi ha fred, är vår lösen ingenting annat än fred. Men om freden skulle bli hotad? Ja, då ha vi ingen lösen. Ty man kan ju icke med liv och blod försvara något som icke längre finns. I stället, menar Böök, måste vi möta framtiden »utan fördomar». Onekligen mycket intetsägande. Om man alltså med en lösen och allra helst med en lösen i den nuvarande kritiska världssituationen skall mena något mer än en vanlig fras, om man med en svensk lösen skall avse något som anger vad just vi sätta högst av allt i vår tillvaro, vad vi måste vara beredda att strida och dö för, vad vi uppfatta som meningen med och uppgiften för vår existens — då nödgas kan konstatera att Fredrik Böök därom har absolut ingenting att säga. Bööks formulering slår fast själva idélösheten.

Det är ingen tillfällighet, att Bööks skrift börjar och slutar med en negation av de sakfrågor, som borde vara hans. Den materialistiska tankeriktningen, som rör sig på ytan av verkligheten, har ingenting att säga i sådana frågor. Vad har den då att säga? Sedan Böök i sitt första kapitel på ovannämnt sätt lagt upp, eller egentligen avfärdat sitt ämne, skyndar han sig i det andra kapitlet att intaga en vetenskaplig ståndpunkt.

»Om ett folk, en människoart uppvisar säregna drag, som inte föreligger lika utpräglade hos dess grannar och likar, så måste detta givetvis förklaras på samma sätt som man förklarar de karakteristiska egenheterna hos ett organiskt väsen. Därmed har man bara hävdad den kausala förklaringsmetod som är vetenskapens a och o.»

Vari består nu denna vetenskapliga metod? Prof. Böök skriver populärt och lyckas ge en slående formulering.

»Allting i naturens värld är anpassat efter levnadsvillkoren. Det levande kan bestå blott genom att forma sig efter dem; den som icke förmår det, dukar under. Man kan häpna över att giraffen har en så lång hals, och man kan finna det stötande för ögat; men giraffen har behövt den långa halsen för att nå trädskronorna, den skulle annars ha svultit ihjäl.»

Fredrik Böök är föga skonsam mot oliktankande. Mer än en gång brukas beskyllningen för naiva och filiströsa tänkesätt. Därför må det förlåtas, att dylika attribut komma i tankarna inför hans egen tillämpning av den vetenskapliga (naturvetenskapliga) kausalitetsprincipen. Detta betraktelsesätt spelar verkligen en stor roll i Bööks resonemang. Att gå in på frågan i hela dess vidd, skulle här föra för långt, men ett exempel må lämnas. Sålunda menar prof. Böök, att giraffen har fått den långa halsen för att bättre kunna nå trädskronorna, annars skulle den ha svultit ihjäl? Och detta skulle vara en vetenskaplig förklaring? Följande förklaring är exakt lika vetenskaplig. Det förhåller sig icke alls så, att giraffen har fått den långa halsen för att bättre nå trädskronorna, tvärtom, Vår Herre har låtit akaciorna i Afrikas stepper växa så höga enbart för att giraffen skall slippa att besvara sig med att böja den långa halsen! Den ena förklaringen är lika logisk och vetenskaplig som den andra, eller, om man skall tala allvarligt: de äro lika ovetenskapliga båda två. Vi kunna icke tänka oss giraffen utan den långa halsen. Att fråga varför giraffen har den långa halsen, är detsamma som att fråga, varför en giraff är en giraff, en kamel är en kamel o. s. v. Man ser omedelbart, att själva frågan är oförnuftig.

Hur underligt det än låter tillämpar Böök den kausala förklaringsmetoden på Adolf Hitler, på den nationalsocialistiska regimen, på den tyska militarismen och överhuvud taget när helst det faller honom in. En stor del av skriften är uppfylld av dylika resonemang. När Böök icke tänker rent känslomässigt (»Hur kvalfullt är inte nuet, hur osäker och skräckinjagande är inte framtiden!«), resonerar han abstrakt och schematiskt enligt formeln: yttre orsaker — inre verkningar. (»Det är vår samhälleliga existens som bestämmer vårt medvetande, och inte tvärtom.«) Typisk är skildringen av den tyska militarismen. För att förstå denna företeelse, säger Böök, måste man utgå från det tyska folkets geografiska läge, från »geopolitikens oförnekliga grundsanningar«. »Liksom fiskarna på Atlantens djup har det (Tyskland) måst inrätta sig för att bli bestående under mångdubbla atmosfärers belastning. Sviker pansaret är det förlorat.« Det ligger i öppen dag, hur godtyckligt detta betraktelsesätt är — ett helt mekaniskt analogitänkande, som icke säger och bevisar någonting.

Fördelen med det kausala betraktelsesättet skulle vara, dels att det vetenskapliga tänkandet kan hållas fritt från moraliska värdeomdömen, dels att iakttagelsernas objektivitet blir bindande och oemotgänglig. Hur det förhåller sig därmed, framgår tydligt t. ex. av Bööks redogörelse för nationalsocialismen. Orsakerna äro Versailles-freden, Nationernas Förbund, Tysklands ekonomiska svårigheter efter världskriget, medan nationalsocialismen är »den mogna, oundvikliga frukten av en bland de förfärligaste, skoningslösaste kriser, som

världshistorien känner». Redan av dessa korta antydningar framgår — och de kunna verifieras med många exempel ur texten — att den förmenta friheten från värdeomdömen är en chimär och likaså, att iakttagelsernas vetenskapliga realism är illusorisk. Orsakskedjan bör ej ses bara från ett håll. Om den materialistiska historieuppfattningen kan man på fullt allvar säga, att den är *subjektivism satt i system*.

När det förut yttrades, att Bööks tänkesätt är tidstypiskt, avsågs därmed det kausala, materialistiska betraktelsesättet. Allt vad positivism, marxism, hägerströmianism, behaviorism, amerikanism o. s. v. heter, tänker i grund och botten efter samma mönster. Själva tänkandet är präglad av de schematiska principer, som höra hemma inom naturvetenskaperna och där de äro fullt berättigade. Alltså i stort sett inom den matematiska vetenskapen och inom tekniska och materiella sammanhang. Om däremot samma metoder överföras på organiska, andliga och moraliska företeelser, sker ett våldförande på verkligheten. I grund och botten göres samma fel som i fråga om giraff-exemplet: man märker icke, att frågorna bli oförnuftiga, man märker icke att *man själv* väljer ut enstaka aspekter och kallar dem t. ex. »orsak» och att man väljer ut andra aspekter och kallar dem »verkan»; man rör sig hela tiden inom sina egna tankars cirkel, men gör icke desto mindre anspråk på allmängiltig objektivitet.

Vad det först och främst kommer an på, är att iakttaga och studera företeelserna i enlighet med deras egen natur, att se tingen i deras totala sammanhang, att upptaga själva processerna i sitt eget tänkande. Vill man sedan meddela sina rön åt andra, har man dels att ställa frågorna tydligt, dels att hänvisa till sådana fakta och begrepp, att den tankegång, man vill meddela, blir begriplig. Kan man hänvisa till allmänt kända iakttagelser och erfarenheter, ligger det i sakens natur, att framställningen blir »övertygande», fastän utan anspråk på att »bevisa» någonting med samma entydiga objektivitet som i fråga om de matematiska bevisen. Den som mottar förklaringarna har i sista hand själv att avgöra om han anser, att någonting är riktigt tänkt eller ej. Längre kan man icke komma, men det räcker. Den vetenskapliga objektiviteten och det sunda förnuftet äro så nära besläktade, att de praktiskt taget äro ett.

Om det är illa nog, att det mekanistiska, kausala betraktelsesättet icke hjälper oss att förstå den historiska och sociala verkligheten utan fastmer vantolkar utvecklingen och gör den obegriplig, så är det om möjligt ännu värre, att detta betraktelsesätt gör de moraliska begreppen oklara och överhuvud taget verkar destruktivt på den moraliska intuitionen. Den vetenskapliga »absolutismen», d. v. s. denna från naturvetenskaperna emanerande anspråksfullhet att i tid och otid sitta inne med den absoluta objektiviteten, har i den moraliska relativismen sin tvillingsyster. De båda företeelserna ha sin rot i samma slags tänkande. Att »bekänna sig» till kausalitetslagen, som Böök uttryckligen gör, eller att uppfatta sanningen i identitetslagen som ett slags högsta värde, såsom hägerströmianismen gör, betyder ungefär detsamma som att bekänna sig till multiplikationstabellen. Multiplikationstabellen utsäger i och för sig inga större sanningar än

vilken företeelse som helst utsäger genom sin blotta existens. Att jag har fem fingrar på min hand, är ett faktum, men det är ingenting att bekänna sig till. En rättskaffens människa kan räkna fel i multiplikationstabellen och upphör icke att vara en rättskaffens individ för det. En mindre rättskaffens individ kan använda multiplikationstabellen rätt och ändå åstadkomma förfalskningar med sina beräkningar. Multiplikationstabellen, identitetslagen o. s. v. sakna varje reall innehåll; de äro tankemässiga konventioner, som visserligen icke strida mot sanningen men icke innehålla denna själv. De innehålla absolut ingenting. Men att bekänna sig till detta »ingenting» såsom till ett värde är moralnihilismens grundläggande bekännelse. När de som i detta »ingenting» t. ex. hos identitetslagen se ett värde, en sanning och mena någonting därmed, så lägga de in något av sig själva — det egna förnuftet blir i realiteten det högsta värdet. Och detta är den reala innebörden av moralrelativismen — ens egen subjektivitet är måttstocken för alla värden. Nu är sanningen icke »ingenting», sanningen är icke det minsta av allt, tomheten i identitetslagen — sanningen är det största av allt. Sanningen överstiger mitt förnuft, jag kan se mitt förnufts begränsning bara genom att kasta en blick på stjärnhimlen. Men jag kan närma mig sanningen genom att söka förstå, hur de ha tänkt över sanningen, vilkas förnuft är större än mitt, och så långt mina krafter räcka kan jag fullfölja denna väg till det största som är tänkt och sagt om sanningen. Och även om den religiösa världen öppnar sig, förmår mitt förnuft fatta blott en avglans av sanningen.

Eftersom sanningen är en och står över alla, kan jag i endräkt med andra sträva efter sanningen. Och även om jag är mycket ringa inför sanningen och felar ständigt, utesluter det icke, att jag kan sträva i endräkt med andra, som ävenledes bemöda sig om sanningen. Men om jag säger: sanningen ligger hos mig själv, min subjektivitet är sanningen, då sätter jag mitt eget jag i stället för sanningen, sätter min själviskhet över sanningen, och då kan jag icke sträva efter sanningen i endräkt med andra. Subjektivismen, den moraliska relativismen har tvedräkt till följd — dess konsekvens är kaos. Ur fruktan för kaos födes våld och förtryck. All materialism, all intellektualism, all moralisk subjektivism och självgodhet tenderar mot våld och förtryck — även när det sker i frihetens namn. Ty den sanna frihetens namn är det samma som sanningens, och sanningen är icke du eller jag, utan Den som står över oss alla. Att icke sanningssökandet utan sökandet efter de egna sanningarna fått ett allt större utrymme inom människosjälarna, tar sig uttryck i de allt större katastrofer och omvälvningar vi bevittna. Hos Fredrik Böök står emellertid den häpnadsväckande satsen, att just den moraliska relativismen betecknar vägen till räddning och fred. På tal om de moderna soldaterna och deras mentalitet (som Böök naturligtvis känner utan och innan) heter det:

»De kämpande ideologierna ha icke lyckats pervertera och fanatisera dem. De hårda upprepade krigserfarenheterna har hos dem tvärtom framkallat den skeptiska visdom, som eljest är iakttagarens, den moraliska relativism,

Litteratur

den enkla mänsklighet, som måste växa fram hos det olyckliga Europa, om inte åsiktskrampen skall bli hela världsdelens fördärv.»

Efter vad som har blivit nämnt förut, erfordra dessa rader ingen särskild kommentar. Vare nog sagt, att det är just så man *icke* skall tänka om den enkla mänskligheten. Vad den moraliska relativismen i verkligheten leder till, uttalar Böök själv med största tydlighet. I samband med skildringen av Hitlers makttillträde stå några mycket anmärkningsvärda satser.

»Det har inte skett med hjälp av upphöjda idéer, som presidenten Wilson uppställde till rättesnören för framtiden, utan med hjälp av maktpolitikens urgamla metoder, teoretiskt formulerade av Machiavelli, de metoder som statskonsten brukat sedan tidernas begynnelse och som hittills skapat alla jordens riken, alla, utan undantag.»

Och något längre ned förtfarande om Hitler:

»Av den propaganda, som bedrevs av ententen under världskriget och som nådde sin högsta fulländning hos Lloyd George, fick han väckelsen, som han själv bekänner i *Mein Kampf*. Han insåg, att när en modern demokrati, när massorna skall piskas fram till avgörande beslut, till djärv handling, till en världshistorisk mission, så räcker det inte med de föråldrade recept, som den patriarkaliska regimen kunde nöja sig med. Han förstod, att det krävs våldsamma affekter, masspsykosor, lidelser och hat; endast dessa känslor kan lösa ut den nödvändiga energien. I det avseendet skiljer sig inte människan från djuren — de måste hetsas.»

I dessa rader uttalar Böök otvivelaktigt sina egna åsikter. Machiavelliska metoder ha skapat alla riken på jorden! Både Lloyd George och Hitler ha hetsat massorna, det är ett kausalbestämt faktum, alltså är det en nödvändighet! Människorna skilja sig icke från djuren, de måste hetsas! Man torde icke göra sig skyldig till en överdrift, om man betecknar dessa uttalanden som uttryck för en personlig bankrutt. Begreppen om gott och ont äro sammanblandade, den objektiva omdömesförmågan har svikit fullständigt. Och i den mån den materialistiska filosofien, det naturvetenskapliga tänkandet kan sägas dominera vår tid, i den mån är det berättigat att säga, att även denna situation är tidstypisk.

Menar nu Fredrik Böök allt vad han säger här ovan, godtar han verkligen Machiavellis principer? Strängt taget kan Böök icke mena det. I den mån han menar allvar med sitt tänkande och begär att bli trodd på sina ord, kan han icke bekänna sig till machiavellismen, ty då kan man icke begära att bli trodd på sina ord. Detta är den omettelbara praktiska konsekvensen av att förneka sanningen — ingen kan tro den andre längre. Omfattar Böök med själ och hjärta sina idéer, är han på det klara med vad de betyda? På sid. 20 ingår en passus som belyser denna fråga. Där talar Böök om nationalsocialismen och säger i förbigående:

»Den som är övertygad om, att den liberala själsförfattningen är ett uttryck för outrotliga, nödvändiga, djupt värdefulla strävanden i människonaturen — och till denna övertygelse bekänner jag mig för min del — han måste sörja över härdningsprocessens konsekvenser och uppröras över många av den nya andans uppenbarelseformer.»

Det vill sig inte bättre än att Böök i samma stycke avger ännu en bekännelse — nämligen till den kausala förklaringsmetoden. Alltså två, strängt taget, oförenliga bekännelser i samma andedrag! Och hur skall ovanstående bekännelse till djupt värdefulla strävanden i människonaturen förenas med den fullständiga brist på respekt för människovärdet, som kommer till uttryck i de ord, där det talas om att massorna måste hetsas? I ett annat sammanhang bryter Böök staven över de liberala idéerna. Han påvisar icke blott den politiska liberalismens skeppsbrott, han säger, att idéerna själva avslöjade sin inre halt, »att de inte var verkliga idéer» utan »bara ideologier, det vill säga idealistiskt camouflage». Men det hindrar inte, att Böök bekänner sig till den liberala själsförfattningen! Härav ser man, hur föga bärkraftig och genomtänkt den nyktra och skeptiska åskådningen i grund och botten är. De största inre motsägelser tolereras! Det är under alla omständigheter en bankruttmässig situation för intellektualismen.

Den moraliska relativismen håller lika litet i praktiken som i teorien. Bööks politiska program ingår huvudsakligen i det kapitel, vari det talas om »gränsdragningen» mellan svenskt och tyskt. Att närmare gå in på detta avsnitt skulle föra för långt. Nästan varje sats inbjuder till kritik. När Böök säger, att Tyskland nu går »den krigiska, den heroiska vägen» mot sina mål, så låter det som om den krigiska vägen var den enda heroiska, vilket är fel. I samma mening heter det vidare: »och de fromma önskningarna har ingenting längre att betyda». Om med »fromma önskningar» avses moraliska normer och idéer, så är en sådan uppfattning mycket beklämmande att höra från en personlighet, som skall representera det andliga och kulturella livet. Längre ned står satsen: »Vår uppfattning av tyskt väsen bestämmes väsentligen av det som sker och kommer att ske hos grannarna.» Vår uppfattning skulle således icke bestämmas av vad som är rätt och sant, utan av Tysklands handlingssätt mot grannarna eller egentligen mot oss själva. Detta är renodlad relativism och principlöshet. Omedelbart därefter glömmet sig Böök därhän, att han samtycker till, att det brukas våld mot grannarna. »Vi hoppas, att det inte brukas mera våld än nöden kräver.» Vems nöd? Vad ha de gjort för ont? När Böök skall ange »den skarpaste gränsen» mellan svenskt och tyskt, har han endast det rent yttre, den geografiska gränsen att falla tillbaka på.

*

I yttre avseenden kunna övermäktiga motståndare — de må komma från öster eller söder eller väster — förödmjuka oss och slå ned oss. Icke i inre avseenden. I inre avseenden ha vi själva sjunkit ned i andlig slapphet och materialism. Böök har förut sagt: »Det fordras

Litteratur

myter som skapar indignation och hänförelse; och det tyska folket fick sina myter.» Nu säger han: »också vi har vår myt, vår nationella ideologi!» Inga myter och ideologier kunna dock hjälpa oss därur, blott vår egen kraft och vilja — kraften att taga oss själva sådana vi äro på gott och ont, viljan att stärka det goda, att övervinna det onda. Men den kampen och den vägen innebär att söka ett rätt förhållande till den andliga grund och den hjälpande kraft, som är kristendomens väsen och kärna. Då blir frågan ej längre, hur vi skola rätta oss efter den ena eller den andra stormakten och deras ideologier, och ej heller, hur vi skola bedöma dem efter deras handlingsätt mot oss, utan den väsentliga frågan är och förblir, hur var och en förhåller sig till den väg som är den kristna sanningens. Endast därigenom kunna vi nå ökad tillförsikt, övervinna våra svagheter, stålsätta vår inre och yttre självständighet mot varje övermakt.
